

Wprowadzenie

Kiedy w jednym zdaniu pojawiają się kategorie: psychologia osobowości i psychologia ewolucyjna, to czytelnik może odnieść wrażenie, że problematyka będzie mocno ciążyła ku przeszłości oraz że pojawią się wątki mocno kontrowersyjne. Przeszłość dla psychologa ewolucyjnego ma z oczywistych względów ogromne znaczenie, bo według niego to w niej można znaleźć klucze do odpowiedzi, dlaczego jesteśmy tacy, jacy jesteśmy. Psychologia osobowości – zwłaszcza ta, którą się wykłada na uniwersytetach i która jest prezentowana w podręcznikach akademickich – skupia się na wielkich teoriach, bez wyjątku należących raczej do przeszłości niż teraźniejszości psychologii. Co do kontrowersyjnych tez, to psychologia ewolucyjna rzeczywiście w nie obfituje – mało jest w całej psychologii tak zjadle atakowanych koncepcji naukowych. Ale niektóre z wielkich teorii osobowości były źródłem równie kontrowersyjnych tez. Następną cechą, która łączy psychologię ewolucyjną oraz osobowości, to ich ambicja stworzenia ogólnej koncepcji psychologicznej człowieka. Różnią się jednak tutaj tym, że psychologia osobowości jest próbą syntezy i holistycznego spojrzenia na człowieka, natomiast psychologia ewolucyjna aspiruje do stworzenia ogólnych ram dla reformy całej psychologii.

Problematyka psychologii osobowości jest bodaj najbliższa potocznemu wyobrażeniu tego, czym się zajmuje psychologia w ogóle. Osobowość najczęściej jest rozumiana i definiowana jako system lub konstelacja czynników, które decydują o tym, jacy jesteśmy, a dokładniej: o charakterystycznym dla każdego stylu

zachowania, reagowaniu na różnorodne sytuacje, a także doświadczaniu tychże. Definicja osobowości, która została przyjęta w niniejszej monografii, jest najbliższa klasycznej definicji Gordona Allporta (1937, 1961) – w uwspółcześnionej wersji osobowość jest dynamiczną organizacją systemów psychobiologicznych osoby, które decydują o jej specyficznym wzorcu zachowania. W takim sformułowaniu pobrzmiewa dualizm tego, co psychiczne (i znajdowało się w oryginale Allporta), oraz tego, co fizyczne, czyli przede wszystkim biologiczne. W mojej propozycji ujęcia osobowości będę starał się wyjść poza ten dualizm, który jest wprost czy *implicite* zawarty w teoriach osobowości. Nie oznacza to jednak prostego determinizmu biologicznego, ponieważ w ten sposób pewne bogactwo rozumienia i badania osobowości ostatnich stuleci zostałyby moim zdaniem zaprzepaszczone.

Uwzględnienie perspektywy ewolucyjnej w ujęciu osobowości oznacza silną obecność wątków biologicznych, a zwłaszcza tych związanych z typem wyjaśnień, w których specjalizuje się biologia, a także psychologia ewolucyjna. Znakomita większość badań psychologicznych koncentruje się na odpowiedzi na pytania dotyczące bezpośrednich przyczyn pojawienia się danego zjawiska. Biologia i psychologia ewolucyjna usiłują dostarczyć odpowiedzi na pytanie, *dłaczego w ogóle* cecha organizmu się pojawiła – czyli chcą tak zwanych wyjaśnień ostatecznych. Na przykład jak to się stało, że wieloryby blisko spokrewnione z hipopotamem nie mają kopyt, a mają płetwy. Psychologia ewolucyjna tym różni się od biologii ewolucyjnej, że skupia się na dostarczaniu wyjaśnień ostatecznych cech fenotypu, które interesują psychologa, czyli zachowań i mechanizmów psychicznych, których to zachowanie jest efektem. Odpowiedni przykład dotyczyłby zatem odpowiedzi na pytanie, *dłaczego w ogóle* ludzie mówią, a blisko z nami spokrewnione szympansy emitują około piętnastu wokalizacji (np. dźwięki *pant-hooting*; Goodall, 1971), które co prawda, mają swoje znaczenie, ale trudno je porównywać z ludzkimi narracjami.

Książka jest owocem moich zainteresowań psychologią – zarówno osobowości, jak i ewolucyjną. Z nich zrodził się pomysł, że te dwa zakresy mają ze sobą wiele wspólnego i potencjalnie mogą być dla siebie nawzajem użyteczne. Ważnym argumentem było też, że pomimo rosnącej liczby tekstów poświęconych osobowości z perspektywy ewolucyjnej dotąd nikt nie pokusił się o napisanie monografii łączącej te dwie sfery. Jedynym wyjątkiem jest zbiorowa praca poświęcona ewolucyjnemu wyjaśnianiu osobowości w ujęciu różnicowym (Buss i Hawley, 2011).

W sposobie i układzie prezentowania analiz inspirowałem się propozycją filozofa nauki Dudleya Shapere'a. Przebieg refleksji i sporów w XX wieku nad naturą przedsięwzięcia, jakim jest nauka, sugeruje wyraźnie, że najbardziej wartościowe propozycje filozofii nauki zakładają czerpanie inspiracji do dyskusji nad naturą i kryteriami nauki z analizowania sposobu uprawiania nauki i przebiegu ewolucji poszczególnych dyscyplin nauki. Stanowi to przeciwwagę dla formalnego, skupionego na analizie logiki i języka stanowiska, które stworzył logiczny empiryzm. Takie historyczne analizy rozpoczął Thomas Kuhn (1970), a po nim między innymi Shapere (1984). Jego wersję filozofii nauki można sprowadzić do tezy, że podstawowym źródłem informacji o naturze wiedzy naukowej jest systematyczna analiza wzorców rozumowania, które można znaleźć w rzeczywistej praktyce naukowców.

Cele, które postawiłem w tej monografii, są trojaki. Pierwszym jest analiza systematyczno-historyczna biologii ewolucyjnej w tym zakresie, w jakim konsekwencje propozycji i zmian mogą mieć znaczenie dla ewolucjonistycznego stanowiska w psychologii. Stosunkowo dużo miejsca poświęcę darwinizmowi i nowej syntezie jako obowiązującej w naukach biologicznych wersji teorii ewolucji. Wprowadzę jednak wciąż dyskusyjny wątek możliwości rozszerzenia nowej syntezy, ponieważ będzie to miało kluczowe znaczenie dla mojej propozycji. Podobna analiza systematyczno-historyczna zostanie dokonana w zakresie socjobiologii i psychologii ewolucyjnej. Najwięcej miejsca poświęcę analizie koncepcji modularności, która stanowi osiowy element psychologii ewolucyjnej. Modularność zostanie umiejscowiona w szerszym – biologicznym kontekście, a nacisk zostanie położony na potencjalne korzyści płynące dla psychologicznego ujęcia modularności, kiedy uwzględnione zostaną biologiczne koncepcje modułu. W realizowanych analizach *implicite* zawarte jest założenie, które nawiązuje do Willarda V.O. Quine'a, amerykańskiego filozofa i logika, który miał podobno zwrócić kiedyś uwagę, że granice pomiędzy dyscyplinami naukowymi są ważne dla administracji uniwersyteckiej i dla bibliotekarzy, ale nie powinno się ich zbyt mocno podkreślać (Fulford i in., 2013). Dyscypliny często – historycznie i merytorycznie – są ze sobą blisko spokrewnione. Pokrewieństwo i wspólne sfery zainteresowań między biologią a psychologią będę podkreślał w toku całej monografii.

Drugim celem jest krytyczna analiza dotychczasowych osiągnięć i propozycji psychologów ewolucyjnych w zakresie psychologii osobowości. Dlatego posłużę

się podziałem – rzadko wykorzystywanym przez współczesnych psychologów osobowości – na poziom ogólny i różnicowy analizowania osobowości. Podział ten wydaje się dobrze porządkować różne problemy, przed którymi stają ewolucyjnie zorientowani psychologowie osobowości. Inne problemy są związane z szukaniem adaptacji, czyli mechanizmów wspólnych dla ludzi w ogóle, a jeszcze inne z próbą ewolucyjnego wyjaśnienia cech osobowości. Tak postawiony cel będzie z konieczności ukierunkowywał i ograniczał analizowaną problematykę na poziomie zarówno ogólnym, jak i różnicowym – ujmując to inaczej: będę analizował tylko te elementy osobowości, które były przedmiotem badań i propozycji psychologów ewolucyjnych. Końcowym efektem analiz krytycznych będą moje postulaty dotyczące kierunków dalszych badań i teoretycznych propozycji na poziomie ogólnym i różnicowym osobowości.

Ostatnim celem jest synteza moich propozycji sygnalizowanych przy analizie krytycznej i całościowa prezentacja autorskiej koncepcji osobowości. W jej prezentacji wskażę na poziom metateoretyczny, teoretyczny oraz metodologiczny. Jej sformułowanie będzie osadzone na analizach systematyczno-historycznych dotyczących biologii ewolucyjnej i psychologii ewolucyjnej. Nowością i specyfiką mojej propozycji będzie odejście od genocentrycznego stanowiska, typowego dla socjobiologii i do pewnego stopnia również psychologii ewolucyjnej. Wykorzystanie jako zaplecza koncepcji wychodzących poza nową syntezę umożliwi powiązanie biologicznej i kulturowej genezy osobowości. Innymi słowy, mając jako zaplecze biologię ewolucyjną, wskażę możliwość stworzenia koncepcji osobowości, która nie jest redukcjonistyczna.

Struktura monografii odpowiada postawionym powyżej celom. W rozdziale 1 przeprowadzę analizę historyczno-systematyczną kluczowych propozycji w biologii ewolucyjnej. Przedstawię podstawową logikę teorii ewolucji i fakty dotyczące zmian ewolucyjnych, które mają istotne znaczenie dla możliwych – spójnych z tymi faktami – propozycji psychologii ewolucyjnej. Dotyczy to szczególnie tego, że zmiany ewolucyjne w znakomitej większości przypadków opierają się na już istniejących mechanizmach, nie powstają z niczego.

Rozdział 2 jest rekonstrukcją genezy psychologii ewolucyjnej. Umiejscowiona ona została w najbliższych jej koncepcyjnie przedsięwzięciach, czyli etologii oraz socjobiologii, z którymi łączą ją podstawowe cele – wyjaśnienie zachowania poprzez odwołanie się do mechanizmów biologicznych, a zwłaszcza tych ukształtowanych przez dobór naturalny. Przedstawię teorie i koncepcje, bez których nie

powstałaby ani socjobiologia, ani psychologia ewolucyjna. Przy podkreślaniu ciągłości między tymi dyscyplinami wskażę podstawowe różnice między nimi, które uzasadniają twierdzenie, że psychologia ewolucyjna wniosła nową jakość w porównaniu z socjobiologią.

W rozdziale 3 dominował będzie jeden wybrany przeze mnie wątek – modularność. Wybrałem go nieprzypadkowo, dlatego że po pierwsze jest absolutnie kluczowy dla psychologii ewolucyjnej, a po drugie budzi najczęściej kontrowersji i dyskusji. Dyskusja wokół modularności będzie miała istotne znaczenie dla oceny jakości propozycji przedstawionych w dwóch kolejnych rozdziałach. Rozdział ten zamyka pierwszą część, w której realizuję pierwszy z trzech celów monografii.

Kolejna, obszerniejsza część monografii, będzie dotyczyć problematyki osobowości. W rozdziale 4 skupię się na ogólnym poziomie badania osobowości. Pod jednym względem był on przedstawiany w podobny sposób w różnych teoriach osobowości – niemal zawsze pojawiał się w nich wątek motywów. Z drugiej jednak strony odpowiedź na pytanie o to, co wspólne wszystkim ludziom, była przez te teorie bardzo różnie formułowana, z pewną dozą arbitralności. Z perspektywy ewolucyjnej za kluczowe uważam akcentowanie mechanizmów motywacyjnych i emocjonalnych, zarówno z powodu ich podstawowego charakteru dla konstruowania teorii osobowości, jak i z racji ich silnego zakorzenienia w biologicznych wyjaśnieniach. Spośród procesów poznawczych, które są trzecią grupą mechanizmów obecnych w koncepcjach osobowości, skoncentruję się głównie na procesach, które tworzą ludzkie doświadczanie siebie, czyli na samoświadomości i samowiedzy. Rozdział będą kończyć propozycje dotyczące tego, jak moim zdaniem powinna być budowana ewolucyjna teoria osobowości na poziomie mechanizmów ogólnych. Wynikają one z przeprowadzonych przez mnie i wcześniej zaprezentowanych w monografii analiz.

Różnicowy poziom analizy osobowości, który w niektórych postaciach uprawiania psychologii osobowości jest utożsamiany z psychologią osobowości w ogóle (Boyle, Matthews i Saklofske, 2008), zostanie zaprezentowany w rozdziale 5. Będę akcentował wszelako tylko te wątki, które dotyczą licznych prób dostarczenia wyjaśnień ewolucyjnych dotyczących cech osobowości. Podobnie jak w poprzednim, rozdział ten kończą propozycje dotyczące tego, jak powinien być budowany poziom różnicowy ewolucyjnej teorii osobowości. Rozdział 5 zamyka krytyczną analizę propozycji psychologii ewolucyjnej w zakresie osobowości, czyli realizację drugiego celu monografii.

Szósty, czyli ostatni rozdział, jest próbą syntezy rozmaitych wątków, które przewijały się przez całą monografię. Zbieram w nim również własne propozycje rozwiązań kwestii związanych z ujęciem ewolucyjnym osobowości, które sygnalizowałem wcześniej. Centralna część tego rozdziału będzie poświęcona przedstawieniu własnej koncepcji osobowości, która w istotnym ujęciu będzie zakorzeniona w perspektywie ewolucyjnej. Krytyczna analiza niektórych aspektów psychologii ewolucyjnej, które przedstawiam w poprzednich rozdziałach, sprawi jednak, że nie będzie to wersja ortodoksyjna, która zostałaby na przykład zaakceptowana przez takich psychologów ewolucyjnych jak David Buss, Leda Cosmides czy Steven Pinker. Nieortodoksyjność mojej propozycji wiąże się po pierwsze z węższym zakresem możliwych wyjaśnień ewolucyjnych zachowań człowieka, a po drugie z czerpaniem inspiracji z najbardziej współczesnego ujęcia ewolucji przez biologów, z którego psychologowie ewolucyjni nie robią użytku.